

IWONA ROESKE-SŁOMKA

WIELKOŚĆ I STRUKTURA GOSPODARSTW DOMOWYCH W POLSCE W ŚWIELE POWOJENNYCH SPISÓW LUDNOŚCI

Rodzina i gospodarstwo domowe — jak podkreśla S. Wierchosławski — są jednostkami podstawowymi, jeżeli chodzi o demograficzne, społeczne, ekonomiczne i kulturowe zachowanie człowieka. Wszystkie zaś podstawowe zdarzenia demograficzne, jak: zawarcie związku małżeńskiego, urodzenia, zgon, rozwód — o istotnym znaczeniu dla nauki i praktyki społeczno-gospodarczej — są skutkiem nieograniczonej liczby decyzji podejmowanych właśnie na tym poziomie¹.

Badania dotyczące gospodarstw domowych wiążą się z wieloma trudnościami wynikającymi zarówno z merytorycznego, jak i informacyjnego aspektu przedmiotu badania, przy czym w znacznym stopniu występuje ich wzajemne uzależnienie². Trudności badawcze związane z merytorycznym aspektem przedmiotu badania wynikają z niejednoznaczności rozumienia pojęcia gospodarstwa domowego. A. Hodoly zauważa, że porozumienie utrudnia — obok powszechnego intuicyjnego stosowania tego terminu — duże zróżnicowanie indywidualnych, a nawet instytucjonalnych poglądów na gospodarstwo domowe³. Najwięcej nieporozumień i błędów — jak się wydaje — wynika z zamiennego używania pojęć rodzina i gospodarstwo domowe. Przez pojęcie rodziny należy rozumieć zespół osób wyodrębniony w ramach gospodarstwa domowego, na podstawie kryteriów biologicznych. Za rodzinę zatem uważa się: małżeństwo bez dzieci, małżeństwo z dziećmi, matkę z dziećmi, ojca z dziećmi, rodzeństwo. Gospodarstwo domowe natomiast stanowi zespół osób

¹ S. Wierchosławski, *Longitudinalne badania demograficzne w ZSBGD*, w: *Problemy integracji statystycznych badań gospodarstw domowych*, Warszawa 1987, s. 241, 244.

² Z tego też względu duże nadzieje wiąże się z pracami zmierzającymi do utworzenia zintegrowanego systemu badań gospodarstw domowych, które — jak się podkreśla — dostarczyłyby niezbędnych, porównywalnych informacji z różnych dziedzin życia gospodarstw domowych; zob. J. Kordos, *Możliwości zbudowania zintegrowanego systemu badań gospodarstw domowych w Polsce*, *Wiadomości Statystyczne* 1983, nr 9, s. 10-13.

³ A. Hodoly, *Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna*, w: *Ekonomiczno-Społeczna rola gospodarstwa domowego*, Warszawa 1970, s. 13.

mieszkających razem i wspólnie się utrzymujących⁴. Pewną nieścisłość definicyjną zawiera określenie „rodzinne gospodarstwo domowe”⁵ odnoszące się do kategorii gospodarstw domowych, którą tworzą rodziny mieszkające razem i wspólnie utrzymujące się, a także osoby nie spokrewnione ze sobą, ale wspólnie mieszkające i utrzymujące się. Podstawą statystycznej informacji o gospodarstwach domowych są głównie spisy ludności. Należy stwierdzić, że w Polsce, począwszy od spisu ludności z 1960 roku, podstawowe definicje (tj. gospodarstwa domowego rodzinnego, gospodarstwa domowego osoby samotnej, gospodarstwa zbiorowego) były takie same⁵. Jeżeli chodzi o trudności towarzyszące badaniom gospodarstw domowych związane ze sferą informacyjną, to przede wszystkim należy podkreślić ogromny niedostatek danych statystycznych o gospodarstwie domowym. Równie uciążliwą jest kwestia porównywalności danych, którą — jak podaje S. Wierzchosławski — należy oceniać z dwóch punktów widzenia: porównywalności formalnej, wymagającej tożsamości (podobieństwa) porównywanych obiektów badania oraz porównywalności materialnej. Granice porównywalności materialnej, a więc nie tylko zakres, ale i kierunek porównań, wyznaczają cechy oraz ich warianty, przy czym podkreśla się, iż sprawa ta posiada istotne znaczenie dla prawidłowego ustalenia planu badania⁶.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja wstępnych wyników, jakie otrzymano w związku z podjętym badaniem nad przeobrażeniami modelu gospodarstwa domowego⁷. Podstawę badania empirycznego na pierwszym etapie dociekań stanowiły publikowane przez GUS informacje o gospodarstwach domowych, pochodzące ze spisów oraz mikrospisów ludności. Dostępne spisowe informacje o gospodarstwach domowych, obok wspomnianej kwestii jednolitości identyfikacyjnej gospodarstw domowych, umożliwiają szerszą analizę wielkości i struktury

⁴ Zob. *Definicje podstawowych pojęć z zakresu demografii*, Zeszyty Metodyczne GUS, nr 32, Warszawa 1979, s. 34-35.

⁵ W spisie ludności w 1960 r. nieco inaczej zostały ujęte jedynie gospodarstwa typu specjalnego. We wcześniejszych spisach ludności stosowano inne definicje gospodarstw domowych; zob. np. M. Latuch, *Demografia społeczno-ekonomiczna*, Warszawa 1980, s. 201; *Spis ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną. Stan w dniu 30 III 1974*, cz. I, Warszawa 1975, s. XVII; *Spis ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną z dnia 6 XII 1984 r.* — *Ludność* — cz. II. *Gospodarstwa domowe i rodziny*, Warszawa 1985, s. X. Należy zauważyć, że do gospodarstw domowych ogółem nie zaliczano gospodarstw typu specjalnego; zob. *Spis ludności i mieszkań ... 30 III 1974*.

⁶ S. Wierzchosławski, *Statystyczne porównanie jako metoda analizy ekonomicznej przedsiębiorstw*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1958, z. 1, s. 220.

⁷ Artykuł opracowano na podstawie wyników realizowanego tematu 0.5 „Przeobrażenia modelu gospodarstwa domowego w Polsce w okresie powojennym”, wchodzącego do CPBP 09.1. „Uwarunkowania demograficzne rozwoju społeczno-gospodarczego Polski”.

gospodarstw domowych praktycznie począwszy od spisu ludności z 1960 roku. Przegląd publikowanych przez GUS informacji pochodzących ze spisów ludności pozwala generalnie stwierdzić, że każdy kolejny spis ludności umożliwia przeprowadzenie analizy z punktu widzenia większego zespołu cech oraz większej liczby ich wariantów. Postępowanie empiryczne niniejszego badania, którego celem jest porównawcza analiza wielkości i struktury gospodarstw domowych, było więc determinowane rodzajem i zakresem badanych cech gospodarstw domowych w spisie z 1960 roku. Należy zauważyć, że dążenie do zapewnienia porównywalności materiałów wymagało przeprowadzenia agregacji niektórych wariantów badanych cech gospodarstw domowych w następnych spisach ludności. Analizę wielkości i struktury gospodarstw domowych przeprowadzono dla Polski ogółem oraz w przekroju miasto — wieś. Podstawowe narzędzie opisu obok liczb absolutnych⁸ stanowiły wskaźniki struktury. W celu oceny istotności różnic frakcji gospodarstw domowych różnych typów wykorzystano statystykę X^2 . Charakter rozkładów gospodarstw domowych według wielkości w poszczególnych latach opisano na podstawie różnic między przeciętną a dominującą wielkością gospodarstw domowych.

Na podstawie materiałów spisowych można zauważyć, że przeciętna wielkość gospodarstwa na wsi była zawsze większa niż w miastach, przy czym różnica ta zamyka się w granicach 0,70 - 10,84 — zob. tab. 1.

Tabela 1

Przeciętna wielkość gospodarstwa domowego w Polsce

Rok	Przeciętna wielkość gospodarstwa domowego		
	Polska	miasto	wieś
1960	3,45	3,09	3,86
1970	3,39	3,03	3,87
1974	3,31	2,97	3,81
1978	3,11	2,85	3,55
1984	3,32	3,03	3,86

Źródło: *Spis powszechny z 6 XII 1960 r. - Ludność. Gospodarstwa domowe. Mieszkania. Polska*, GUS, Warszawa 1962, s. 32 - 25; *Spis ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną. Stan w dniu 30 III 1974 r.*, cz. II, GUS, Warszawa 1975, s. 253,259,265; *Spis ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną z dnia 6 XII 1984 r. - Ludność*, cz. II: *Gospodarstwa domowe i rodziny*, GUS, Warszawa 1985, s. 12 - 16; obliczenia własne.

Dla miast, wsi, a także całej Polski w kolejnych spisach ludności obserwuje się spadek przeciętnej wielkości gospodarstwa domowego aż do roku 1984, w którym odnotowano zarówno dla miast, wsi, jak i Polski ogółem wzrost przeciętnej wielkości gospodarstwa domowego.

⁸ Zob. I. Roeske-Słomka, *Wielkość i struktura gospodarstw domowych w Polsce w świetle powojennych spisów ludności*, raport cząstkowy tematu „Przeobrażenia modelu gospodarstwa domowego ..” (por. przypis 7).

Tabela 2

Struktura gospodarstw domowych według liczby osób

Typ gospodarstwa domowego i rok	Wskaźnik struktury w %		
	Polska	miasto	wieś
jednoosobowe			
1960	16,10	20,92	10,73
1970	16,09	20,03	10,75
1974	15,28	18,94	9,91
1978	17,39	20,73	11,94
1984	14,60	16,66	10,78
dwuosobowe			
1960	18,52	20,04	16,83
1970	18,81	19,99	17,22
1974	20,20	21,37	18,47
1978	21,66	22,27	20,66
1984	20,78	22,37	17,85
trzyosobowe			
1960	18,98	19,77	18,09
1970	20,21	22,14	17,61
1974	21,88	24,10	18,62
1978	22,85	24,63	19,95
1984	21,03	23,24	16,94
czterooosobowe			
1960	19,79	19,90	19,65
1970	20,95	22,02	19,51
1974	21,29	22,25	19,89
1978	21,19	21,74	20,28
1984	22,57	24,01	19,89
więcejosobowe			
1960	26,61	19,37	45,70
1970	23,94	15,82	34,91
1974	21,35	13,34	33,11
1978	16,91	10,63	27,17
1984	21,02	13,72	34,54

Źródło: Obliczenia własne.

W Polsce w zasadzie najmniej było gospodarstw jednoosobowych (poza jednym przypadkiem 1978 r., dla którego wskaźnik udziału gospodarstw pięcio- i więcejosobowych w ogólnej liczbie gospodarstw domowych w tym roku był o niespełną pół procenta niższy niż gospodarstw jednoosobowych), przy czym ich rozkład na miasto i wieś był taki, iż w miastach występowały one z grubsza dwukrotnie częściej niż na wsi — zob. tab. 2. Można zauważyć, że w badanych latach w Polsce, gospodarstwa domowe dwu-, trzy- i czterooosobowe były mniej więcej jednakowo liczne i każdy z tych typów stanowił ok. 1/5 ogólnej liczby gospodarstw domowych. W 1960 r. gospodarstwa domowe pięcio- i więcejosobowe były najliczniejsze, stanowiły bowiem nieco więcej niż 1/4

ogółu, tj. było ich o ponad 10% więcej niż gospodarstw domowych jednoosobowych. W następnych latach w Polsce odnotowano w stosunku do roku 1960 spadek liczby gospodarstw domowych pięcio- i więcejosobowych, przy czym największy w 1978 r., bo około 10%. W miastach najmniej było gospodarstw domowych pięcio- i więcejosobowych, przeciwnie niż na wsi, gdzie stanowiły one najbardziej liczną grupę. W badanych latach różnice między miastem a wsią w liczbie gospodarstw domowych jednoosobowych — jak stwierdzono — były znaczne, z ich przewagą w miastach. Na korzyść miast utrzymują się także różnice w liczbie gospodarstw domowych dwu- i trzyosobowych, a w zasadzie niwelują się w przypadku gospodarstw domowych czteroosobowych. Dla gospodarstw domowych pięcio- i więcejosobowych różnice między miastem a wsią znowu znacznie wzrastają, tym razem jednak, jak już podano, na korzyść wsi.

Porównując przeciętną wielkość gospodarstw domowych z wielkością gospodarstw dominujących w latach spisowych można stwierdzić, iż rozkład gospodarstw domowych według wielkości był dla Polski ogółem w latach 1960, 1970, a także w 1974 r., lecz w mniejszym stopniu, rozkładem asymetrycznym lewostronnie, tzn. iż ogólnie przeważały gospodarstwa domowe liczniejsze nad gospodarstwami domowymi przeciętnej wielkości. W 1978 roku rozkład gospodarstw domowych według wielkości dla Polski był rozkładem prawie symetrycznym; W 1984 roku pojawiła się znowu lewostronna asymetria w rozkładzie gospodarstw domowych według ich wielkości dla Polski ogółem, z tym jednak, iż była ona słabsza niż w 1960 i 1970 r. Na charakterze i zmianach w stopniu asymetrii w rozkładzie gospodarstw domowych według wielkości dla Polski ogółem zaciążył przede wszystkim rozkład gospodarstw domowych według wielkości dla wsi. W rozpatrywanych latach był on zawsze rozkładem o wyraźnej asymetrii lewostronnej, z tym jednak, iż w 1978 r. wystąpiło zmniejszenie stopnia asymetrii.

Rozkład gospodarstw domowych według wielkości w miastach natomiast w roku 1960 był rozkładem asymetrycznym prawostronnie, tzn., że przeważały gospodarstwa mniejsze (bo jedno- i dwuosobowe) nad gospodarstwami przeciętnej wielkości. W roku 1970, podobnie jak w 1974, otrzymujemy dla miast prawie symetryczny obraz rozkładu gospodarstw domowych według wielkości. W 1978 r. widoczna jest już asymetria lewostronna, a w 1984 r. obserwuje się powiększenie lewostronnej, asymetrii w rozkładzie gospodarstw domowych według wielkości dla miast.

Ogólnej charakterystyce gospodarstw domowych z punktu widzenia aktywności zawodowej ich członków służą m.in. tzw. ogólne wskaźniki struktury, liczone jako stosunek liczby gospodarstw domowych o określonej liczbie osób i określonej liczbie czynnych zawodowo do ogólnej liczby gospodarstw domowych w danym roku oraz szczegółowe wskaźniki struktury jako stosunki liczby gospodarstw domowych o okres-

Struktura gospodarstw domowych według liczby czynnych zawodowców z 1 i 2 osobami czynnymi zawodowcami

Tabela 3

Typ gospodarstwa domowego i rok	Z 1 osobą czynną zawodowcą						Z 2 osobami czynnymi zawodowcami						
	Polska			wskaznik struktury w %			Polska			wskaznik struktury w %			
	ogólny	szcze- gółowy	ogólny	szcze- gółowy	ogólny	wieś	ogólny	szcze- gółowy	ogólny	szcze- gółowy	ogólny	wieś	
Jednoosobowe													
1960	11,98	74,40	14,26	68,16	9,44	87,98	×	×	×	×	×	×	×
1970	10,54	65,53	11,88	59,29	8,74	81,23	×	×	×	×	×	×	×
1974	8,44	55,25	9,55	50,41	6,82	68,82	×	×	×	×	×	×	×
1978	9,02	51,85	10,29	49,66	6,94	58,07	×	×	×	×	×	×	×
1984	6,44	44,14	6,79	40,79	5,79	53,71	×	×	×	×	×	×	×
Dwuosobowe													
1960	8,05	43,45	10,89	54,34	4,88	28,99	8,35	45,07	5,80	28,99	11,19	66,47	
1970	6,84	36,38	9,11	45,57	3,78	21,96	9,00	47,84	6,63	33,15	12,21	70,92	
1974	6,97	34,52	8,82	41,25	4,27	23,11	9,04	44,74	6,93	32,44	12,12	65,59	
1978	7,54	34,82	9,01	40,44	5,15	24,92	8,65	39,92	6,83	30,69	11,60	56,17	
1984	7,20	34,63	8,84	39,53	4,15	23,25	7,02	33,80	5,66	25,32	9,54	53,48	
Trzyosobowe													
1960	7,04	37,11	9,58	48,46	4,21	23,26	8,48	44,68	8,48	42,89	8,48	46,87	
1970	5,61	27,77	7,29	32,93	3,34	18,99	10,71	52,97	12,55	56,67	8,22	46,66	
1974	5,64	25,78	6,99	29,00	3,66	19,68	12,28	56,13	14,48	60,09	9,05	48,61	
1978	6,38	27,93	7,44	30,22	4,65	23,31	12,33	53,96	14,10	57,23	9,45	47,37	
1984	6,39	39,39	7,72	33,20	3,94	20,24	10,45	49,66	12,21	52,53	7,18	42,38	
Czteruosobowe													
1960	7,32	37,00	10,19	51,20	4,12	20,95	8,61	43,53	7,76	39,01	9,56	48,64	
1970	4,97	23,70	6,27	28,48	3,20	16,41	11,06	52,80	12,35	56,10	9,32	47,76	
1974	4,52	21,25	5,31	23,85	3,38	16,99	11,73	55,11	13,21	59,36	9,57	48,14	
1978	5,03	23,76	5,48	25,22	4,30	21,21	11,51	54,31	12,61	58,01	9,70	47,83	
1984	5,64	25,01	6,46	26,89	4,14	20,79	12,45	55,17	14,19	59,09	9,23	46,41	
Więcejosobowe													
1960	7,16	26,90	8,90	45,94	5,22	15,03	11,04	41,48	7,08	36,57	15,45	44,54	
1970	3,40	14,19	3,47	21,92	3,30	9,45	9,59	40,06	7,03	44,44	13,05	37,37	
1974	2,83	13,25	2,56	19,23	3,22	9,73	8,67	40,62	6,01	45,10	12,57	37,98	
1978	2,65	15,69	2,22	20,90	3,36	12,37	6,90	40,79	4,62	43,46	10,62	39,08	
1984	3,38	16,08	3,10	22,56	3,90	11,31	8,11	38,59	5,98	43,57	12,06	34,92	

Źródło: Obliczenia własne.

Struktura gospodarstw domowych według liczby czynnych zawodowo z 3 i większą liczbą osób czynnych zawodowo oraz bez czynnych zawodowo

Typ gospodarstwa domowego i rok	Z 3 i większą liczbą osób czynnych						Bez czynnych zawodowo						
	Polska			wies			Polska			miasto wies			
	ogólny	szczegół.	wskaźnik struktury w %	ogólny	szczegół.	ogólny	ogólny	szczegół.	wskaźnik struktury w %	ogólny	szczegół.	ogólny	szczegół.
Jednoosobowe													
1960	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
1970	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
1974	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
1978	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
1984	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
Dwuosobowe													
1960	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
1970	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
1974	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
1978	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
1984	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
Trzyosobowe													
1960	2,95	15,55	0,97	4,90	5,16	28,54	0,50	2,66	0,74	3,75	0,24	1,33	
1970	3,39	16,78	1,60	7,24	5,81	32,99	0,50	2,48	0,70	3,16	0,24	1,36	
1974	3,37	15,39	1,84	7,62	5,61	39,14	0,59	2,70	0,80	3,29	0,29	1,57	
1978	3,35	14,67	2,14	8,70	5,32	36,69	0,79	3,44	0,95	3,85	0,55	2,63	
1984	3,12	14,81	1,95	8,40	5,27	31,12	1,08	5,14	1,36	5,87	0,55	3,26	
Czteruosobowe													
1960	3,61	18,26	1,60	8,03	5,86	29,82	0,24	1,21	0,35	1,76	0,12	0,59	
1970	4,75	22,69	3,18	14,43	6,89	35,29	0,17	0,81	0,22	0,99	0,11	0,54	
1974	4,86	22,83	3,52	15,83	6,82	34,31	0,17	0,81	0,21	0,96	0,11	0,56	
1978	4,44	20,96	3,42	15,72	6,11	30,13	0,20	0,97	0,23	1,05	0,17	0,83	
1984	4,16	18,44	2,99	12,46	6,33	31,82	0,31	1,38	0,37	1,56	0,19	0,98	
Więcejosobowe													
1960	8,22	30,91	3,13	16,17	13,91	40,09	0,19	0,71	0,26	1,32	0,12	0,34	
1970	10,84	45,29	5,20	32,89	18,46	52,90	0,11	0,46	0,12	0,75	0,10	0,28	
1974	9,75	45,68	4,67	34,98	17,21	52,00	0,09	0,45	0,09	0,69	0,10	0,29	
1978	7,25	42,89	3,69	34,76	13,06	48,09	0,11	0,63	0,09	0,88	0,13	0,46	
1984	9,36	44,51	4,47	32,59	18,41	53,29	0,17	0,82	0,18	1,28	0,17	0,48	

Źródło: Obliczenia własne.

łonej liczbie osób i określonej liczbie czynnych zawodowo do liczby gospodarstw domowych w danym roku o określonej liczbie osób (zota. tab. 3 i 4).

W 1960 r. w Polsce najwięcej było gospodarstw domowych jednoosobowych z jedną osobą czynną zawodowo oraz gospodarstw domowych pięcio- i więcejosobowych z dwoma osobami czynnymi zawodowo, najmniej natomiast — poza gospodarstwami nie posiadającymi czynnych zawodowo — gospodarstw trzyosobowych z trzema osobami czynnymi zawodowo. Taki obraz gospodarstw domowych w Polsce ukształtowała przede wszystkim struktura gospodarstw domowych miast, dla których dominującym typem były gospodarstwa domowe jednoosobowe z jedną osobą czynną zawodowo, najrzadziej natomiast występującymi (niespełna 1%) gospodarstwa trzyosobowe z trzema osobami czynnymi zawodowo. Na wsi dominowały gospodarstwa domowe pięcio- i więcejosobowe z dwoma osobami czynnymi zawodowo oraz trzema i większą liczbą osób czynnych zawodowo. Najrzadziej występowały gospodarstwa cztero- i trzyosobowe z jedną osobą aktywną zawodowo.

W 1970 r. w Polsce najwięcej było gospodarstw domowych czteroosobowych z dwoma osobami czynnymi zawodowo oraz pięcio- i więcejosobowych z trzema i większą liczbą osób czynnych zawodowo. Należy jednak tutaj zauważyć, że przemiany, jakie w tym względzie dokonały się od 1960 do 1970 r., w ujęciu globalnym nie ujawniają się jako znaczące, co potwierdza jeszcze fakt, że w 1970 r., tak samo jak w 1960, w Polsce najmniej było gospodarstw domowych trzyosobowych z trzema osobami czynnymi zawodowo. Jednakże w 1970 r. minimalnie liczniejsze od nich (o ok. 0,01%) były gospodarstwa domowe 5 i więcejosobowe z jedną osobą czynną zawodowo, które w 1960 r. były jeszcze raz tak liczne. Nieco większe różnice w związku z przesunięciami między dominującymi typami gospodarstw domowych w 1970 r. w stosunku do 1960 r. odnotowano w podziale na miasto i wieś. W 1970 r. w miastach najliczniejszymi były gospodarstwa domowe trzy- i czteroosobowe z dwoma osobami czynnymi zawodowo, najmniej liczne, podobnie jak w 1960 r., były gospodarstwa domowe trzyosobowe z trzema osobami czynnymi zawodowo. Na wsi w 1970 r., podobnie jak w 1960 r., dominowały gospodarstwa domowe pięcioosobowe i większe, z tym, że w 1970 r., odwrotnie niż w 1960 r., więcej było tych gospodarstw z trzema i większą liczbą osób czynnych zawodowo niż gospodarstw (pięcio- i więcejosobowych) z dwoma osobami aktywnymi zawodowo. W 1970 r. na wsi (podobnie jak w 1960) najmniejszy i mniej więcej jednakowy udział w ogólnej liczbie gospodarstw domowych miały gospodarstwa cztero-, pięcio-, trzy- i dwuosobowe, z jedną osobą aktywną zawodowo.

Na podstawie szczegółowych wskaźników struktury aktywności zawodowej gospodarstw domowych można stwierdzić, że kolejne spisy ludności odnotowywały spadek liczby gospodarstw domowych jedno-

Tabela 5

Oczekiwane częstotliwości występowania gospodarstw domowych według liczby osób w gospodarstwie domowym i liczby czynnych zawodowo

Typ gospodarstwa domowego i rok	Liczba osób czynnych zawodowo										Bez czynnych zawodowo		
	1			2			3 i więcej			Polska	miasto	wieś	
	Polska	miasto	wieś	Polska	miasto	wieś	Polska	miasto	wieś				
Jednoosobowe													
1960	75,79	75,72	83,89	x	x	x	x	x	x	x	25,71	32,80	12,24
1970	58,03	53,15	70,48	x	x	x	x	x	x	x	33,33	39,62	18,26
1974	51,96	46,25	65,86	x	x	x	x	x	x	x	42,87	47,88	19,21
1978	53,35	47,01	66,60	x	x	x	x	x	x	x	48,42	50,34	42,14
1984	52,03	46,01	62,99	x	x	x	x	x	x	x	58,50	61,05	48,33
Dwuosobowe													
1960	47,85	62,41	29,31	39,67	24,54	66,07	x	x	x	x	12,91	18,16	5,31
1970	36,63	43,80	24,63	43,96	31,68	64,85	x	x	x	x	16,73	21,94	7,92
1974	32,80	38,11	23,01	44,62	32,78	64,09	x	x	x	x	21,52	26,52	12,67
1978	33,68	38,74	23,27	42,89	31,52	60,93	x	x	x	x	24,31	27,88	18,28
1984	32,85	37,92	22,01	40,23	30,04	56,69	x	x	x	x	29,36	33,81	20,96
Trzyosobowe													
1960	38,78	49,05	26,02	48,31	43,90	49,01	12,82	4,21	26,41	2,02	2,02	2,82	0,83
1970	29,69	34,43	21,86	53,53	56,69	48,10	16,79	7,90	32,51	2,62	2,62	3,41	1,23
1974	26,59	29,96	20,42	54,34	58,66	47,54	16,62	8,46	31,24	3,37	3,37	4,12	1,97
1978	27,30	30,45	20,65	52,24	56,40	45,19	15,56	8,56	28,14	3,81	3,81	4,33	2,85
1984	26,62	29,81	19,53	48,99	53,76	42,05	15,41	7,73	31,18	4,60	4,60	5,25	3,27
Czteruosobowe													
1960	34,03	43,92	23,11	48,97	44,26	50,46	17,14	7,59	28,51	0,64	0,64	0,89	0,29
1970	26,05	30,83	19,41	54,26	57,14	49,53	22,44	14,24	35,09	0,83	0,83	1,08	0,43
1974	23,33	26,83	18,14	55,09	59,13	48,95	22,22	15,25	33,72	1,06	1,06	1,31	0,68
1978	23,95	27,27	18,34	52,95	56,85	46,54	20,79	15,44	30,38	1,20	1,20	1,37	0,98
1984	23,36	26,69	17,35	49,66	54,19	43,30	20,59	13,95	33,66	1,45	1,45	1,67	1,13
Pięciosobowe													
1960	22,41	36,84	13,88	37,82	34,73	40,98	34,76	17,30	43,53	0,38	0,38	0,70	0,15
1970	17,16	25,86	11,66	41,91	44,85	40,22	45,52	32,43	53,58	0,49	0,49	0,84	0,22
1974	15,37	22,50	10,90	42,55	46,41	39,75	45,06	34,73	51,49	0,63	0,63	1,02	0,36
1978	15,78	22,87	11,02	40,90	44,62	37,79	42,17	35,17	46,39	0,71	0,71	1,07	0,52
1984	15,39	22,39	10,42	38,35	42,53	35,16	41,76	31,77	51,39	0,86	0,86	1,30	0,60

Źródło: Obliczenia własne.

osobowych z jedną osobą czynną zawodowo i to zarówno dla Polski, miast oraz wsi. Natomiast liczba gospodarstw domowych dwu-, trzy-, cztero-, pięcio- i więcejosobowych z jedną osobą czynną zawodowo, w miastach, na wsi oraz ogółem w Polsce, generalnie dość znacznie spadła między rokiem 1960 a 1970, w pozostałych zaś latach w zasadzie utrzymywała się na zbliżonym poziomie. Jakkolwiek gospodarstw domowych z jedną osobą czynną zawodowo w pięciu wyodrębnionych typach gospodarstw (tj. jedno-, dwu-, trzy-, cztero- oraz pięcio- i więcejosobowych) na wsi było zawsze znacznie mniej niż w miastach, to należy także zauważyć, że gospodarstwa domowe jednoosobowa z jedną osobą czynną zawodowo na wsi stanowiły większą część ogółu gospodarstw domowych jednoosobowych niż w miastach. Natomiast gospodarstwa z jedną osobą czynną zawodowo w gospodarstwach domowych dwu-, trzy-, cztero- oraz pięcio- i więcejosobowych stanowiły większą część ogółu tych gospodarstw w miastach niż na wsi. Szczególnie niskie wskaźniki gospodarstw z jedną osobą czynną zawodowo występowały w przypadku gospodarstw domowych pięcio- i więcejosobowych na wsi.

Jeżeli chodzi o gospodarstwa domowe z dwoma osobami czynnymi zawodowo, to (podobnie jak w przypadku gospodarstw z jedną osobą czynną zawodowo) na wsi stanowiły one znacznie większą część ogółu gospodarstw domowych dwuosobowych niż w miastach, przy czym również ich liczba, z wyjątkiem roku 1984, na wsi była większa niż w miastach. Natomiast poza rokiem 1960 następane spisy ujawniły, że gospodarstwa z dwoma osobami czynnymi zawodowo stanowiły większe części gospodarstw domowych trzy-, cztero-, a także pięcio- i więcejosobowych w miastach niż na wsi. Liczby gospodarstw domowych trzy- i czterosobowych (poza rokiem 1960) z dwoma osobami czynnymi zawodowo w miastach były znacznie wyższe niż na wsi, odwrotnie niż w przypadku gospodarstw domowych pięcio- i więcejosobowych (a także, jak już stwierdzono, w przypadku gospodarstw domowych dwuosobowych), dla których liczba gospodarstw z dwoma osobami czynnymi zawodowo na wsi znacznie przekraczała ich liczbę w miastach.

Uderzająco niskie (nie przekraczające 10%, a w 1960 r. 5%) są wskaźniki udziału gospodarstw z trzema (i większą liczbą) osobami czynnymi zawodowo w ogólnej liczbie gospodarstw domowych trzyosobowych w miastach, jakkolwiek (rosnąca) liczba gospodarstw domowych trzyosobowych w miastach znacznie przekracza liczbę gospodarstw domowych trzyosobowych na wsi. Przewaga udziału gospodarstw z trzema i większą liczbą osób czynnych zawodowo utrzymuje się na wsi także w przypadku gospodarstw domowych cztero- oraz pięcio- i więcejosobowych z tym, że liczba gospodarstw domowych na wsi znacznie przekroczyła liczbę gospodarstw domowych w miastach tylko w przypadku gospodarstw domowych pięcio- i więcejosobowych. Widoczne jest tutaj także, dla Polski, miast i wsi, że wraz ze wzrostem wielkości gospodar-

stwa domowego wzrasta udział liczby gospodarstw z trzema i większą liczbą osób czynnych zawodowo.

Przegląd tzw. ogólnych wskaźników struktury pozwala stwierdzić, że w Polsce w 1960 r. najwięcej było gospodarstw domowych jednoosobowych z jedną osobą czynną zawodowo, a następnie pięcio- i więcejosobowych z dwoma osobami czynnymi zawodowo. W 1970 r. najwięcej było gospodarstw domowych czteroosobowych z dwoma osobami czynnymi zawodowo, a następnie pięcio- i więcejosobowych z trzema i większą liczbą osób czynnych zawodowo. Zarówno w 1974, jak i 1978 r. najliczniejsze były gospodarstwa domowe trzyosobowe z dwoma osobami aktywnymi zawodowo, a następnie czteroosobowe z dwoma osobami aktywnymi zawodowo. W 1984 r. gospodarstwa domowe czteroosobowe z dwoma osobami aktywnymi zawodowo były liczniejsze niż gospodarstwa domowe trzyosobowe z dwoma osobami aktywnymi zawodowo.

Pomijając gospodarstwa domowe bez czynnych zawodowo, można zauważyć, że w 1960, 1970 i 1984 r. najmniej było gospodarstw domowych trzyosobowych z trzema osobami czynnymi zawodowo, a kolejno na najniższym miejscu w 1960 r. znajdowały się gospodarstwa czteroosobowe z trzema i większą liczbą osób aktywnych zawodowo, natomiast w 1970 i 1984 roku gospodarstwa pięcio- i więcejosobowe z jedną osobą czynną zawodowo. W latach 1974 i 1978 gospodarstwa domowe pięcio- i więcejosobowe z jedną osobą czynną zawodowo były mniej liczne niż gospodarstwa trzyosobowe z trzema osobami czynnymi zawodowo (które w 1974 i 1978 r. znajdowały się na przedostatnim miejscu pod względem liczebności).

W miastach w 1960 r. najbardziej liczną grupę stanowiły gospodarstwa domowe jednoosobowe z jedną osobą czynną zawodowo oraz dwuosobowe z jedną osobą czynną zawodowo. W 1970, 1974 i 1978 r. najliczniejszą grupą okazały się gospodarstwa domowe trzyosobowe z dwoma osobami aktywnymi zawodowo, a następnie czteroosobowe z dwoma osobami aktywnymi zawodowo. W 1984 r. natomiast gospodarstwa domowe czteroosobowe z dwoma osobami czynnymi zawodowo były najliczniejsze i bezpośrednio wyprzedzały gospodarstwa domowe trzyosobowe z dwoma osobami czynnymi zawodowo. Najmniej liczną grupę gospodarstw domowych w miastach we wszystkich rozpatrywanych latach stanowiły gospodarstwa domowe trzyosobowe z trzema osobami czynnymi zawodowo. Na drugim miejscu pod tym względem znajdowały się w latach 1960, 1970 i 1984 gospodarstwa czteroosobowe z trzema i większą liczbą osób aktywnych zawodowo, natomiast w latach 1974 i 1978 gospodarstwa pięcio- i więcejosobowe z jedną osobą aktywną zawodowo.

Na wsi. w 1960 r. najliczniejsze były gospodarstwa domowe pięcio- i więcejosobowe z dwoma osobami czynnymi zawodowo, natomiast w pozostałych latach pięcio- i więcejosobowe z trzema i większą liczbą osób

aktywnych zawodowo. Na drugim miejscu pod tym względem znajdowały się w 1960 r. gospodarstwa domowe pięcio- i więcejosobowe z trzema i większą liczbą osób aktywnych zawodowo, natomiast w pozostałych latach (odwrotnie) gospodarstwa pięcio- i więcejosobowe z dwoma osobami aktywnymi zawodowo.

Najmniej liczną grupę gospodarstw domowych na wsi w 1960 i 1970 r. stanowiły gospodarstwa czteroosobowe z jedną osobą czynną zawodowo, a w pozostałych rozpatrywanych latach pięcio- i więcejosobowe z jedną osobą czynną zawodowo. Kolejno najmniej liczną grupę w 1960 i 1984 r. stanowiły gospodarstwa trzyosobowe z jedną osobą czynną zawodowo, natomiast w 1974 i 1978 r. cztero- i więcejosobowe z jedną osobą czynną zawodowo.

Do oceny istotności różnic między częstościami występowania gospodarstw domowych o określonej liczbie osób i określonej liczbie czynnych zawodowo w rozpatrywanych latach wykorzystano statystykę X^2 . W tym celu weryfikowano hipotezę zerową, iż częstości występowania gospodarstw domowych o określonej liczbie osób i określonej liczbie czynnych zawodowo w poszczególnych latach są jednakowe. Przyjmuje się, iż nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej, jeżeli na założonym poziomie istotności (tutaj $\alpha = 0,05$) krytyczna wartość statystyki X^2 : odczytana przy liczbie stopni swobody równa jest $(k - 1)(r - 1)$, gdzie k oznacza liczbę lat (tutaj $k = 5$), zaś r liczbę rozpatrywanych w danym momencie typów gospodarstw domowych ze względu na wielkość oraz liczbę osób czynnych zawodowo.

Powyższa procedura weryfikacyjna doprowadziła do stwierdzenia, że różnice w częstościach występowania gospodarstw domowych różnej wielkości, bez względu na liczbę osób czynnych zawodowo w gospodarstwie domowym, w rozpatrywanych latach zarówno dla Polski ogółem, i w przekroju miasto—wieś są statystycznie nieistotne. Otrzymano bowiem następujące wartości statystyki X^2 : dla Polski — 4,4616; dla miast — 4,8256; dla wsi — 2,2966 wobec jej wartości krytycznej 7,962.

Podobnie zaobserwowano, że różnice w częstościach występowania gospodarstw domowych różnej wielkości, z dwoma osobami czynnymi zawodowo, trzema i większą liczbą osób czynnych zawodowo, a także bez czynnych zawodowo w rozpatrywanych latach dla Polski ogółem, miast i wsi są statystycznie nieistotne.

Natomiast w przypadku gospodarstw domowych z jedną osobą czynną zawodowo, jakkolwiek dla Polski ogółem tzw. empiryczna wartość statystyki X^2 była nieco niższa niż jej odpowiednia wartość krytyczna, w odniesieniu do miast, a także wsi można zwrócić się w kierunku hipotezy alternatywnej i stwierdzić, iż w częstościach występowania gospodarstw domowych różnej wielkości z jedną osobą czynną zawodowo w rozpatrywanych latach wystąpiły statystycznie istotne różnice (zob. tab. 6).

Tabela 6

Statystyki χ^2 oceniające istotność różnic frakcji gospodarstw domowych według wielkości i liczby zatrudnionych w latach spisowych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa o liczbie osób czynnych zawodowo			
	1.	2	3 i więcej	bez czynnych zawodowo
Polska	6,352784	4,5296931	1,6947653	2,0947034
Miasto	9,93584	2,5900015	0,6343971	2,7231223
Wieś	9,40657	2,4648182	0,8784312	1,971847
χ^2	7,962	5,226	2,733	7,962

Źródło: Obliczenia własne.

Zaobserwowane w wielu przypadkach podobieństwa w strukturze gospodarstw domowych w poszczególnych latach mogłyby sugerować, iż nie nastąpiły jakieś poważniejsze przeobrażenia w modelu gospodarstwa domowego. Jednakże z uwagi na znaczny stopień agregacji danych, jak i proste narzędzia obserwacji wniosek taki byłby w zasadzie bezpodstawny, a przynajmniej — przedwczesny. Przeciwnie, w świetle przeprowadzonej analizy wydaje się, że przeobrażenia, jakie dokonały się w modelu gospodarstwa domowego, mają wieloaspektowy charakter. Reasumując bowiem odnotowane zmiany w wielkości i strukturze gospodarstw domowych wypada stwierdzić, że:

— w rozpatrywanych latach następował spadek przeciętnej wielkości gospodarstwa domowego dla Polski ogółem, miast i wsi aż do 1984 r., dla którego odnotowano wzrost przeciętnej wielkości gospodarstwa domowego;

— rozkład gospodarstw domowych według wielkości był dla Polski ogółem w latach 1960, 1970, a także w 1974 r., lecz w mniejszym stopniu rozkładem asymetrycznym lewostronnym, tzn. że ogólnie przeważały gospodarstwa domowe liczniejsze niż gospodarstwa domowe przeciętnej wielkości. W 1978 roku rozkład gospodarstw domowych według wielkości dla Polski był rozkładem prawie symetrycznym. W 1984 roku pojawiła się znowu lewostronna asymetria w rozkładzie gospodarstw domowych według ich wielkości dla Polski ogółem, z tym jednak, iż była ona słabsza niż w 1960 i 1970 r.;

— na charakterze i zmianach w stopniu asymetrii rozkładu gospodarstw domowych według wielkości dla Polski ogółem zaciążył przede wszystkim rozkład gospodarstw domowych według wielkości dla wsi. W rozpatrywanych latach był on zawsze rozkładem o wyraźnej asymetrii lewostronnej, z tym jednak, iż w 1978 r. wystąpiło zmniejszenie stopnia asymetrii;

— natomiast rozkład gospodarstw domowych według wielkości w miastach w roku 1960 był rozkładem asymetrycznym prawostronnym, tzn.

iż przeważały gospodarstwa mniejsze (bo jedno- i dwuosobowe) nad gospodarstwami przeciętnej wielkości. W 1970 roku, podobnie jak w 1974., otrzymujemy dla miast prawie symetryczny obraz rozkładu gospodarstw domowych według wielkości. W 1978 r. widoczna jest już asymetria lewostronna oznaczająca przewagę gospodarstw domowych większych od przeciętnej wielkości gospodarstwa domowego w miastach, a w 1984 r. obserwuje się powiększenie lewostronnej asymetrii w rozkładzie gospodarstw domowych według wielkości dla miast;

— przemiany, jakie dokonały się w rozpatrywanych latach w strukturze gospodarstw domowych z punktu widzenia ich aktywności zawodowej, zarówno w ujęciu globalnym, jak i w przekroju miasto—wieś, okazały się w jeszcze większym stopniu zróżnicowane (a więc bez wyraźnej jednokierunkowej tendencji zmian).

Sądzimy, iż odnotowane spostrzeżenia pozwalają na wysunięcie tezy, że przeobrażenia modelu gospodarstwa domowego zostały wywołane przez wiele różnych czynników związanych z ogólną sytuacją społeczno-gospodarczą kraju, przy czym wpływ każdego z tych czynników był zróżnicowany w zależności od typu gospodarstwa domowego oraz środowiska. Stąd zaobserwowane przeobrażenia w strukturze gospodarstw domowych w poszczególnych latach, zarówno jeżeli chodzi o ich wielkość, jak i aktywność zawodową, należy przede wszystkim powiązać z wiekiem członków gospodarstw domowych oraz infrastrukturą gospodarczą jednostek terytorialnych. Poza tym podjęte badanie wymaga przeprowadzenia dodatkowego studium analitycznego nad wielkością i strukturą gospodarstw domowych, opartego na informacji empirycznej dotyczącej okresów międzypisowych. Celowi temu mogą służyć materiały ogólnopolskich badań budżetów gospodarstw domowych.

SIZE AND STRUCTURE OF HOUSEHOLDS IN POLAND IN THE LIGHT OF POST-WAR CENSUSES

S u m m a r y

The article presents initial results of studies on changes in the model of a household in Poland. The analysis was carried out on census- and microcensus-based information on households published by Central Statistical Office. Empirical material was made comparable through its aggregation from the point of view of variants of household characteristics adopted in the census of 1960. It was found that up to 1984 there was a constant decrease of the average size of a household in Poland, both in towns and villages. In 1984 an increase in the average size of such a household was noted. Distribution of households as to their size was for Poland in years 1960, 1970 and to a smaller degree in 1974, a left-sided asymmetric distribution, i.e. in general, larger households prevailed over average-sized households. In 1978, distribution of households as to their size was for Poland a close-to-symmetric distribution. In 1984 a left-sided asymmetry appeared again, though weaker than in 1960 and 1970. Distribution of village households as to their size

was always a well-marked left-sided distribution, though weaker in 1978. Distribution of city households as to their size in 1960 was a right-sided asymmetric distribution. In 1970, like in 1974, distribution of city households as to their size was close-to-symmetric. In 1978 left-sided asymmetry can be observed; it becomes greater in 1984. Changes occurring in the analysed period in the structure of the households from the point of view of professional activity of their members, both for Poland in general as well as with the distinction between cities and villages, appeared to be even more diversified, i.e. they did not show any distinct uniform-direction.